

43. Ursula von Keitz, I. m., 109.

44. Pfeiffer a mozgó test sebességének technikai manipulációjában olyan gesztusra ismer, mely a kamera által nem valami adottat akar demonstrálni, hanem a mozgást mint lehetőséget kívánja láthatóvá tenni. Vö. K. Ludwig Pfeiffer, I. m., 92.

45. Az idézet Kulcsár Szabó Ernő *Jelenlét és jelentés* című PhD-értekezésemről készített opponensi véleményéből származik.

SZEKFÜ ANDRÁS

A „Hortobágy”-film első változata: „Puszta 1934.”

Höllering¹ és munkatársai 1934 tavaszán elutaznak a Hortobágyra, ahol magában a hortobágyi csárdában vesznek ki szobát. Autójuk nem lévén, egy helybeli taxist szerződtetnek, aki folyamatosan rendelkezésre áll, szállítja a stábot, ahova kell. A debreceni sajtóban megjelent cikk arról számol be, hogy március 20-án kezdtek forgatni.² Május 8-án Höllering magyar nyelvű (nyilván munkatársa, Bujanovics Gyula által fordított-fogalmazott) levélben fordul Debrecen polgármesteréhez, dr. Vásáry Istvánhoz.³

„Mélyen tisztelt Polgármester Úr!

Hivatkozással a Hunnia filmgyár levelére, melyet dr. Vargha helyettes polgármester Urnak átnyújtottam, valamint a helyettes Polgármester urral folytatott beszélgetésemre, van szerencsém alábbiakban tiszteletteljes kérelmeimet, valamint azoknak indoklását Méltóságod elé terjeszteni.

Mi, magyar munkatársaim és én, már húsvét [1934-ben: ápr. 1–2. Sz.A.] óta a Hortobágyon tartózkodunk, hogy a Hortobágyon élő emberek és állatok életét tanulmányozzuk. Ezen idő alatt a tervezett filmünkhez már nagyszámú tanulmányfelvételt készítettünk, mely rendelkezésünkre álló kész felvételekből máris kitűnik, hogy a Hortobágy olyan film-lehetőségeket szolgáltat, melyek a legnagyobb mértékben alkalmasak arra, hogy azokat egy, úgy Magyarország, mint a külföld számára alkalmas – reprezentatív filmmé feldolgozzuk.

Hogy azonban ezen tervünket megvalósíthassuk, szükségünk volna a hatóságok jóakaratu támogatására és segítségére.

Eddig végzett munkánk után kitűnik, hogy az egyes legelőterületeken kínálkozó lehetőségeket kellőképpen kiaknázhajtuk, mivel azonban az állatok a nagy területen

2013 októberében Debrecenben, az Apollo moziban ismét bemutatták Georg Höllering osztrák rendező 1936-ban befejezett *Hortobágy* című filmjét, melyhez Móricz Zsigmond a *Komor Ló* című novelláját írta. Ezúttal a film digitálisan felújított DVD változata került a közönség elé. Az alábbi tanulmány részlet a filmtörténész szerző sajtó alatt lévő Höllering-könyvből, melyben a korabeli debreceni sajtó, valamint irattári és hagyatéki kutatások alapján új részleteket tár fel a film születéséről, így egy előző (soha be nem fejezett és fenn sem maradt) változat létezéséről.

szétszórva élnek, eddigi felvételeinkből nem tűnik ki, hogy az állatok mily nagy tömege tartózkodik a Hortobágy területén. Tekintve, hogy tervezett filmünknel elsőrangú követelmény az állatok számának érzékeltetése, ezért is azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Méltóságodhoz, szíveskednék intézkedéseivel lehetővé tenni, hogy a hortobágyi hídnál több ezer állat (ló, szarvasmarha, jub) összegyűjtessék és a hídon átbajtassék.

Ezenkívül, hogy a filmbe változatosságot hozzunk, szükségünk volna egy, csikósok által lovagolt, lóversenyre.

Úgy hiszem biztosíthatom Méltóságodat, hogy amennyiben intézkedéseivel ezen jelenetek felvételét lehetővé tenni szíveskedik, magyar munkatársaimmal valóban olyan filmet készíthetünk, mely minden tekintetben méltó kultur-dokumentuma lehet a Hortobágyinak és így külföldön is kellőképpen szolgálhatja Debrecen város és Magyarország érdekeit.

Amennyiben Méltóságodat érdekelné, legnagyobb készséggel mutatom be Méltóságodnak eddig készült tanulmány-felvételeinket, melyekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a Hortobágy megfilmesítése úgy művészi, mint propagatív szempontból érdemes feladat.

Kérésem megismétlése mellett kérem Méltóságod szíves jóakarátát és válaszát és maradok mély tisztelettel Méltóságod kész híve: [aláírás:] Höllering

[Feladó]

Georg M. Höllering

filmregisseur [sic]

Nagyhortobágy

Csárda”

Mivel nagyon keveset tudunk Höllering érkezéskori terveiről és intézkedéseiről, ez a levél gazdag információ-forrás a szándékokról és az eseményekről. Figyelemreméltó, hogy az év elején már rendelkezik a Hunnia filmgyár levelével. Ez budapesti ügyintézés tétélez fel, tolmács segítségével, és bizonyos tájékozottságot, megszerzett helyismeretet. Vajon mi lehetett ebben a Hunnia levélben (mely nem került elő), amelyet Höllering átadott a helyettes polgármesternek? Nyilván valamilyen pozitív nyilatkozat volt a Hunnia (akkor az állami filmgyár) szerepvállalásáról a filmmel kapcsolatban. Vagy talán ajánlólevél volt, és támogatást kértek a hortobágyi film számára? Ezeket a kérdéseket ma nem tudjuk biztonsággal megválaszolni. Amit tudunk: Höllering ebben az időben egyértelműen „kultúrfilm”-ben gondolkodik.⁴ Műtermi felvételeket nem tervezett.⁵ (Ekkoriban a Hunniáé volt az egyetlen mérete hangosfilm műterem, amelyért sorba álltak a produkciók.) Amire viszont szüksége volt a Hunniától, az a hangfelvételi kapacitás. Filmje minden helyszíni felvétele némán készült, a párbeszédet, zajokat, énekeket, zenéket a budapesti utószinkronizálás során illesztették a képekhez. Tehát ha másért nem is, a hangfelvételek miatt Hölleringnek tárgyalnia, majd szerződnie kellett a Hunniával. Jó taktikai érzéssel kitalálta, hogy ezek alapján (támogató) levelet is tud szerezni az állami filmgyártól, ami gyakorlatilag az államot, az állam támogatását jelentette.

A levélben nincs utalás a készülő film forgatókönyvére, filmnovellájára vagy bármilyen tartalmi leírására. Bár valószínűleg volt egy ilyen változat (már a Móriczsal való találkozás, azaz 1934/35 fordulója előtt), azt nem sikerült megtalálni.⁶ Valamit be kellett nyújtani a Hunniába, de az sem maradt fenn.

Néhány mozzanat, ami viszont a levélből kiderül:

– „emberek és állatok életét tanulmányozzuk” – nagyon is lehetett volna a hangsúly csak az egyikre vagy csak a másikon. De úgy döntöttek, hogy mindkettő téma lesz.

– „magyar munkatársaim és én” – ügyes taktikai fordulat, mintha magyar filmről lenne szó.

– „nagy számú tanulmány-felvételt készítettünk” – a vállalkozás felstilizálása.

– „reprezentatív film” – „úgy Magyarország, mint a külföld számára alkalmas” – Debrecen városa szempontjából bizonyítja a film hasznosságát.

– „filmünknel elsőrangú követelmény az állatok számának érzékeltetése” – utalás a monumentalitás igényére.

– „a hortobágyi hídnál több ezer állat (ló, szarvasmarha, juh) összegyűjtessék és a hídon áthajtassék” – a gyakorlatban megvalósuló monumentalitás, tulajdonképpen megrendezve, függetlenül attól, hogy nem játékfilmről van szó.

– „hogy a filmbe változatosságot hozzunk...” – Furcsa elszólás. Ezek szerint a felvett anyag a lóverseny nélkül nem lenne változatos, magyarul unalmas lenne?!

– „szükségünk volna egy, csikósok által lovagolt, lóversenyre.” További megálmodott és megtervezett jelenet. Nem egy amúgyis megrendezendő versenyen akar dokumentumot fényképezni, hanem javasolja egy verseny megrendezését kifejezetten a filmeseknek. Tehát ismét játékfilmes jellegű epizód.

– „mélto kultur-dokumentuma lehet a Hortobágyinak és így külföldön is kellőképpen szolgálhatja Debrecen város és Magyarország érdekeit.”

– „úgy művészi, mint propagatív szempontból érdemes feladat.” A felajánlott kettős haszon megnevezése.

Höllering levelének sorsa követhető a levéltári anyagokban. Magának a levélnek második oldalán, alul kézírásos utasítás olvasható:

„Gazdasági Ügyosztálynak – Sürgős javaslattétel végett. 1934. V. 9.”

És az intézkedő tisztviselő válaszfeljegyzése: *„Az egyes gulyáknak és méneseknek felhajtása csak az egyes gulyagazdaságok hozzájárulásával lehetséges. A gulyafelügyelő gazdákhöz hozzájárulás iránti levelet intéztem. A válasz megérkezte után lehet csak az intézkedést megtenni.”* D. 1934.V.13. (Olvashatatlan aláírásokkal.)

Mibe ütközött itt bele Höllering? A Hortobágyra látogató idegen számára annyi látszhatott, hogy ott hihetetlen nagyszámú állat található, de nem tűnt fel, hogy ez egy összetett állomány, amely igen sok gazda saját, de a pusztára már közösen kihajtott állataiból állott. Az állatok tulajdonosait a Debreceni Gazdasági Egyesület fogta össze, melynek ugyan volt bizonyos autonómiája, de Debrecen városa szoros ellenőrzés alatt tartotta. Ráadásul, amit Höllering valószínűleg nem tudhatott, az Egyesület sokféle ok miatt tartós anyagi és személyi válságban volt, az 1935-ös közgyűlés 12.000 pengő tagdíjhátralékot talált, viták voltak és kilépések, és a pártpolitika is belekavart a viszonyokba. 1936-tól hatósági biztos került az egyesület élére.⁷

A gazdák pedig sem külön-külön, sem egyesületként nem járultak hozzá állataiknak a levélben megjelölt felhasználásához a filmfelvételek céljára.

A *Debreczeni Újság* hasábjain szabályos (mai szóval) PR-kampány bontakozott ki a film érdekében, és a tudósítások az eseményeket is szokatlan részletességgel követték.

Debreczeni Újság, 1934. július 12. 2. o.: A hortobágyi pusztáról készült a világ legnagyobb kultúrfilmje tízezer méteres felvételen. Szerző: Dr. – y. (Höllering vállalkozásának ismertetése, az előnyök hangsúlyozása. A készülő film címét is megadja: *Puszta 1934.*)

Debreczeni Újság, 1934. július 15. vasárnap, 2. o.: A Hortobágy állatvilágának csodálatos élete a magyar pusztáról készített monumentális film tükrében. Szerző: Nincs megnevezve, valószínűleg szintén „Dr. – y”. (Az addig elkészült filmanyag ismertetése, mintha már kész filmről lenne szó, amiből csak egy kicsi hiányzik. Elemzését ld. alább.)

Debreczeni Újság, 1934. július 24. 3. o.: „Nem engedik meg a hortobágyi pásztorok filmszereplését”. A Debreceni Gazdasági Egyesület 20.000 pengőt kért az állatok rendelkezésre bocsátásáért, ami egy korabeli magyar játékfilm teljes költségei egyötödének felelt meg. Höllering szerény vállalkozása számára ez megfizethetetlen összeg volt.

Debreczeni Újság, 1934. július 25. 4. o.: „A Hortobágyon nem engedik befejezni a tízezer méteres kultúrfilmét” Alcím: „A Bugaczi pusztát fogják propagálni külföldön”. A cikk ugyanis azt írja, hogy a filmesek, miután Debrecenben nem támogatták őket, elutaztak Kecskemétre, és Bugacon fogják felvenni a film hiányzó jeleneteit. Ez az állítás valószínűleg blöff volt, azonban kevesebb, mint egy hét múlva meglelt a megoldás:

Debreczeni Újság, 1934. július 31. 4. o.: „A földművelésügyi minisztérium közvetítésével sikerülhet befejezéshez segíteni a hortobágyi kultúrfilmét”. Békessy Jenő miniszteri tanácsos, az FM Állattenyésztési Osztály vezetője Debrecenbe látogatott, és rábeszélte a gazdákat, hogy támogassák ezt a hasznos filmet. A cikk megjegyzi, hogy „Schäffer László magyar filmoperatőr, a felvételek vezetője, már ismét Debrecenbe érkezett és megkezdte munkáját...”

PUSZTA 1934.

„Az ég alján a nap felváltja az éjszakát, első sugarai a puszta mellett pihenő öreg falura esnek. Hirtelen patkó csattogás, »Hó!« kiáltások és karikás pattogás szakítják meg a csendet. Keskeny utcákon, a falu patakján és minden akadályon szilaj lovakon vágtnak elő a csikósok, a puszta pásztorai. A lovak százai kerülnek elő istállókból s már terelik is őket a hatalmas puszta felé s minél mélyebben haladnak befelé a végtelen rónán, annál világosabban tűnik ki, hogy a hatvanezer holdas terület minden részének meg van a rendeltetése. A csikósok beosztják a legelőterületeket s elfoglalják pásztortanyájukat.

Négyes gémes kút a következő állomás, oda vágtnak a csikósok egy tiszteletreméltó öregebb számadó elé, felsorakoznak a kantárszáraikat elengedve, esküre lendülnek a kezek. Már hangzik is a filmben a puszta pásztorainak fogadalomtétele:

– *Én Cibere János, esküszöm, hogy a rám bízott jószágokat nappal, éjjel, viharban, zivatarban lelkiismeretesen megőrzöm, tiltott területre nem engedem, ha valami betegség támadna az állatok között, azt azonnal jelentem és a beteg állatokat az egészségestől elválasztom, Isten engem úgy segítjen.*

Szép magyar búcsúzás után következik a puszta igazi élete, a rekkenő hőségben szomjasak az állatok, működnek a gémes kutak, a lassóvetés sem marad el, a pásztorok pedig a vasalóban látnak hozzá a pusztai ebédhez.

Esteledik a pusztán, kigyúlnak a pásztortüzek, előkerülnek a csikósok bundái, a sötétségben pedig vésztojásló fények villantanak be. Jön a vihar. Villámok cikkáznak, meny dörög az égbolt, a ménes egy része összetömörül, néhány félénkebb paripa azonban fejvesztetten vágtat bele a sötét pusztába. Csak egy alvó pásztor nem vesz tudomást az égiháborúról, lova úgy védi az esőtől, szélről, hogy fel sem ébred, ha a kötelesség, illetve csikós társa nem figyelmeztetné. Megindul a hajsza az eliramosodott paripák után, sajnos hiába, mert az okos jószágok meg sem álltak falujukig s ott az istállóban kötöttek ki.

Ez volna a legkisebb baj, azonban az égiháború komoly következménnyel is járt. A villám felgyújtott egy tanyasi istállót. Gyönyörű éjszakai felvétel mutatja be a falusi tűzoltóság működését. Százával állnak sorba a kúttól a tűz színhelyéig s adják kézről-kézre a vizes vödöröket, mint egy gépezet. Közben vágtatnak a csikósok s mentik a veszélyben forgó állatokat. Szerencsére segítségül jön a megeredt zápor és hamarosan véget vet a tűz veszedelemnek.

Új napra virrad a puszta, peregnék a képek a jószágok életéről. Idillikus képek váltják egymást az állatok életéről, családi örömeiről, kis csikó és borjú születik.

Egy hatalmas jubnyáját éktelen bégetés közben hajtának a nyírásához, ugyanakkor az amszterdami gyapjútözsdén tombol a hossz, egy-egy bárány keserveset béget bundájuk kufárjaira. Egy másik kép a lovak és szarvasmarhák kegyetlen sorsát mutatja be a nagyvárosok vágóhídjain, mindennek megkoronázásául pedig bemutatásra kerül a híres »Hídi-vásár« az ekhós szekerek ezreivel, a bikaárveréssel és a vásár egyéb színes forgatagával.

Befejezésül két gyönyörű illusztráció látható a nagyvárosi versenyistállóról és lóversenyről, ahol az emberek ezrei libegnek és üvöltenek a bukméker emelvénye előtt, a hortobágyi csikósok pedig megtartják ősi eredetiségében lóversenyüket, ahol a közönség hatalmas éljenzéssel jutalmazza a győztest, szemben a nagy turf üzleti szellemben rendezett attrakciójával.

Ez a rövid foglalata a Hortobágyon készített grandiózus filmnek, amely igazolni fogja majd az egész világ előtt, hogy igazi élvezetet és gyönyörűséget a természet nyújthat csak kimeríthetetlen kincseivel.”⁸

A film címét is tudjuk a korábbi cikkből: *Puszta 1934.*

Vajon miről szól ez a leírás a debreceni napilapban, mit mutat be az olvasónak? Egy kész (hangos)filmet? Egy írott forgatókönyvet? Vagy egy szóban elbeszélte filmtervet? A beavatatlan olvasó (azaz az olvasók szinte mindegyike) tanácstalanul nézegeti a cikket, mely többféle értelmezést is lehetővé tesz.

Leginkább azt állapíthatjuk meg, hogy a cikk szeretné azt a benyomást kelteni, hogy egy (majdnem) kész filmről van szó. A lap három nappal korábbi cikkében ezt olvassuk: „Már csak néhány befejező felvétel van hátra s ezek közt legmonu-

*mentálisabb lesz az, amelyiken a 9 lyukú kőhídon bajtják fel a ménest és gulyát a Hídi vásárra. Maga a Hídi vásár már elkészült (...). Most következik majd a munka befejező része, a hangos felvétel...”*⁹

A hangfelvétel tehát még nem készült el, a leírásban mégis több utalás van a hangokra, sőt, a fogadalomtétel szövegét is közli. A kommunikációs cél egyértelmű: megtámogatni a filmkészítők kérését (ménés és gulya áthajtása, csikósok versenye) azáltal, hogy képet ad a készülő film egészéről, annak várható művészi minőségéről. A legvalószínűbb feltevés a cikk létrejöttére az, hogy a „baráti” újságíró részt vett a július 11-i „rögtönzött bemutatón”, ahol elkészült részeket vetítettek némán, majd megkapott egy forgatókönyvfélét a filmesektől és ebből a szövegből (valamint a látott felvételek alapján) készített egy rövid összefoglalót. Ebben (a forgatókönyv alapján) már úgy írta le a hangos részeket, mintha a hangfelvétel már megvalósult volna: *„Már hangzik is a filmben a puszta pásztorainak fogadalomtételle”* – és következik a teljes fogadalomszöveg, nyilván a forgatókönyvből átmásolva.

Tehát a kultúrfilm forgatókönyv létezését több okból is biztosra vehetjük: egyrészt, komoly filmes nem kezdett munkához ilyen terv nélkül. Másrészt, a Hunnia filmgyárral való megállapodáshoz a forgatókönyvet be kellett nyújtani. Végül: a fenti, újságcikkbeli részletes leírás erősen valószínűsíti egy alapjául szolgáló forgatókönyv létezését.

Hálásak lehetünk a fentebb hosszasan idézett cikk írójának. Az idézett leírás alapján (azt egyéb ismereteinkkel kiegészítve) el tudjuk képzelni a *Hortobágy* első változatát, a *Pusztá 1934.* című kultúrfilmét. Adataink alapján valószínűsíthető, hogy a *Pusztá 1934.* ténylegesen el is készült, azaz volt a felvételeknek egy olyan, összeállított változata, melyből csak egy-két jelenet hiányzott, valamint nem volt hozzá hang, mert az később készült volna el. Ezt a majdnem kész filmet vetítették Debrecenben 1934. július 11-én dr. Veres Géza (gazdasági) tanácsnoknak és vetítették bizonyára még más alkalmakkor is.

Dr. Veres Géza gazdasági tanácsnok 1934. október 13-án levelet írt Kiss Gábor helyettes állatorvosnak, aki egyben „mátaí biztos” is volt, azaz Debrecen városát képviselte kinn a pusztán.

„Höllering György filmrendezőnek a Hunnia Filmgyár megbízásából a Hortobágyon készített felvételeinek a kiegészítése céljából szüksége van még a következőkre:

1., három csikós lovaglása kb. egy óra hosszat

2., A három csikós a hortobágyi hídon kötőféken vezetne lóháton 3-3 lovat.

Felhívom, hogy ezen felvételek lehetővé tétele céljából a törzsménésbeli 3-4 éves kancákból, vagy meddő kancákból, illetőleg a csikós hátalovakból a szükséges egyedeket bocsássa rendelkezésre, illetőleg ezáltal a filmfelvételekben Höllering urat támogassa.

Természetesen ennek úgy kell történnie, hogy az állatokban semmi hiba ne essék s lehetőleg kevésbé értékes lovak használandók fel s olyanok, amelyek csendesebb természetűknél fogva kevésbé okoznak magukban vagy a másikban kárt.

Nincsen az ellen sem kifogásom, hogy Höllering úr vadkacsákról készítsen felvételeket, természetesen lőni neki nem szabad, de akár élő kacsákat, akár a vadászok által szekereken behozott lőtt kacsákat lefényképezhesse.

Megengedendő Höllering úrnak, hogy a mátai dögtemetőben a dög elhelyezéséről is felvételt készíthessen.

Amennyiben Mátán szoba van, egy szobát a város készkiadásainak megtérítése ellenében rendelkezésre bocsáthat. A készkiadások fedezése címén személyenként napi 1 P beszédendő.

Ez a levél azt dokumentálja, hogy Höllering a felvételek augusztusi befejezése után, jóval később, október közepén még pótfelvételeket készít a *Pusztá 1934.*-hez. Egy olyan jelenet is szerepel a felsorolásban, melyet a *Debreczeni Újság* fentebbi film(terv)ismertetése eddig nem említett: „*a dögtemetőben a dög elhelyezése*”. A szakszerűen nyers megfogalmazás azt a jelenetet rejti, amelyben csikósok egy elpusztult lovat eltemetnek. Ez a felvétel elkészült, és a következő évben bekerült a *Hortobágy* játékfilmbe is, amint arról később még lesz szó.

Milyen film volt illetve lett volna (ha teljesen leforgatják és hangosítják) a *Pusztá 1934.*?

Az ismertető újságíró így foglalja össze a film tanulságát: „...*igazi élvezetet és gyönyörűséget a természet nyújthat csak kimeríthetetlen kincseivel.*” Valóban, a leírásban a film vége felé felbukkan három negatív mozzanat: a gyapjútőzsde, a vágóhidak és a nagyvárosi lóverseny. Utóbbi szembe van állítva a csikósok „*ősi eredetiség*” lóversenyével, mely a film pozitív kicsengését hordozza, „*szemben a nagy turf üzleti szellemben rendezett attrakciójával.*”

Olyan kultúrfilmről van tehát szó, melyben a természet világa érzelmi alapon szembe van állítva az urbanizációval általában, és a kapitalizmussal különösen.

Vázzuk fel a leírás alapján a *Pusztá 1934.* szerkezetét!

- 1., Hajnal. Az állatok kihajtása. „*Végtelen*” tér, hatalmas állat-tömeg, REND.
- 2., Fogadalomtétel: emelkedett erkölcsiség.
- 3., Napközben a pusztán. Állatok itatása, befogás. Pásztorok ebédje.
- 4., Este. Vihar, elszabadult lovak rohanása.
- 5., Tűzvész. Falusi tűzoltóság, lakosok is oltanak, állatok mentése. Eső.
- 6., Új nap, idillikus képek, kiscsikó, kisborjú születése.
- 7., Gyapjútőzsde, a „*bundák kufárai*”. „*Nagyvárosi*” vágóhidak: „*a lovak és szarvasmarhák kegyetlen sorsa.*”
- 8., Hídi vásár – színes forgatag.
- 9., „*Nagyvárosi*” lóverseny, „*emberek ezrei libegnek és üvöltenek a bukméker emelvénye előtt*”, szemben ezzel „*a csikósok pedig megtartják ősi eredetiségében lóversenyüket*”, amely az embereké, és nem az üzleti szellemé.

Mi jellemzi ezt a filmszerkezetet? Az elsőtől az ötödik részig egy napot látunk, azonban ebben a napban keverednek az egyedi és a tipikus események. Az 1. részben kezdődik a nap, de egy olyan eseményt látunk, ami az évben egyszer van: húsvét táján kihajtják az állatok hatalmas tömegeit a Hortobágyra. Tehát nem minden napfelkelte folytatódik ilyen hatalmas látvánnyal. Ugyanígy, a fogadalomtétel sem minden nap van. Ez a pusztán az év kezdete, de nem napkezdet.

A 3. rész a tipikus eseményeké. Zsánerképek.

A 4. és az 5. rész funkciója ellentmondásos: egyrészt az este lezárja a napot, megnyugvást hoz. Másrészt viszont két drámai esemény történik: a vihar és a tűzvész, amelyek felzaklatják a nézőt, egyfajta drámai csúcspontot jelentenek.

A 6–9. rész, amennyire ez forrásaink alapján megítélhető, lazább szerkezetű, mint az első nap”. A 6. részben mintha ismét egy „új nap” kezdődne, azonban a további három rész nem csatlakozik ehhez, nem mutatnak be egy „második napot”. A „kis csikó és borjú” születése magának az Életnek a kezdetére utalhat, azonban ez a szimbolika nem folytatódik, hacsak azzal nem, hogy nem sokkal később a 7. részben vágóhidakat látunk. Egyáltalán, a 7. rész az ideológiáé: a tőzsdét jelképként kezeli és antikapitalista módon mutatja be, sőt, ugyanezt az antikapitalizmust erősítik a vágóhídi képek is.

A 8. részben a hídi vásárt látjuk, a „színes forgatag”-ot, de nem világos, hogy ez hova sorolható a 7. rész nagy szembenállásában. Ironikusan azt kérdezhetnénk, hogy vajon a bemutatásban hídi-e vagy vásár? Azaz helybeli, ősi, természetes vagy gonosz, piaci kapitalista? Végül a 9. részben könnyen el tudjuk képzelni, hogy miként lehet a nagyvárosi turfot és a bukmékereket negatívan ábrázolni, de nehezen képzelhető el, hogy miként lehet ennek a kavargó és bizonyára apokaliptikus forgatagnak ellentéte a csikósok „ősi eredeti” lóversenye. Mintha itt az ábrázolható életjelenségek nem lennének okvetlenül alkalmasak az ideologikus üzenet kellő megtámasztására.

Ne feledjük el: azt a képi anyagot, melyből a *Pusztta 1934.* felépült (volna), jelentős részben ismerjük. A *Hortobágy* film nem-játékfilmese részeiben legtöbbjüket viszontlátjuk. Ami nem került be egy évvel később a *Hortobágyba*, az viszont elveszett. Megvan a kihajtás, de nincs meg a fogadalomtétel. Megvan az élet a pusztán, megvan a vihar, de nincs meg az égő tanyasi istálló. Megvan a kicsikó születése, de nincs meg a tőzsde és a vágóhíd. (Nem tudunk ilyen felvételek készültéről, valószínűleg meglévő híradófelvételekből készült volna egy montázs.) Megvan a hídi vásár, de nincs meg sem a nagyvárosi lóverseny, sem a csikósok saját lóversenye.

Schäffer László felvételei kompozícióikkal, tónusaikkal, drámaiságukkal világszínvonalúak. (Miért is ne lennének azok, amikor Schäffer a kor egyik emblematisz filmjének, Ruttmann: *Berlin, a nagyváros szimfóniája* című alkotásának volt egyik operatőre?!) Ezek az erőteljes képek a *Pusztta 1934.*-ben a természeti világ és az ősi pásztorvilág példaadó erkölcsi tisztaságának bemutatását szolgálták. Nem kételkedünk, hogy akadt volna képileg erőteljes anyag a tőzsde, a turf és a vágóhidak bemutatására is.

A képi anyag tehát minőségi, de egyensúlytalan. Míg a pusztai élet bemutatása részletezve, egyfajta belső logika szerint történik, a leírás alapján egyértelmű, hogy a nagyvárosi részek, bennük az antikapitalista jelenetek szép képi közhelyek lesznek, inkább jelzések, mint bármiféle minimális (művészi) érvelések, elemzések.

Ha a világban bemutatták volna a *Pusztta 1934.*-et, bizonyára vegyes fogadtatásban részesül. Az antikapitalista baloldálnak nem lett volna elég harcoss a film nagyobb (pusztai) része, bizonyára kifogásolták volna az osztályharc hiányát, a pásztorvilág idilli bemutatását. Akik viszont, Szóts Istvánnal szólva, egyfajta kozmikus életérzést, örök körforgást kerestek a filmben, pofonként élhették meg a film végén az agitatív farkincát.

A korábban idézett levél, melyben a debreceni főtanácsos utasítja a mátai biztost, tartalmaz egy érdekes utalást. A lótemetőre gondolok. Az, hogy Höllering a felvételek befejezése után, pótfelvételként elkészíti a lótemetés képeit, azt jelzi, hogy érezte: a filmben a természetes születéssel szemben a természetes halál képeit kell elhelyezni, nem pedig az érzelmi alapon megbélyegzett vágóhíd képeit. (A viharban elpusztuló ló sorsa, ahogy majd a *Hortobágy*-ban szerepel, ebből a szempontból természetes halálnak tekinthető.) Az alkotó fejében tehát a koncepció elmozdult a napi politikai agitációtól valami általánosabb, művészileg mélyebb irányba.

Egy film elkészülése során a kiegészítő felvételek, pótfelvételek készítése mögött többnyire drámai események húzódnak meg: vagy a rendező, vagy a producer elégedetlen a felvett anyaggal, elrendeli a kiegészítést. Höllering estében mindkét funkciót ő maga látja el, nem kell tehát találgatnunk, hogy ki volt elégedetlen.

Mint láttuk, júliusban, Debrecenben Höllering előzetes vetítésen a majdnem kész *Pusztá 1934.* kultúrfilmet vetítette. Novembertől kezdve viszont, ha felvételeit valakinek (például Móricz Zsigmondnak) be akarta mutatni, nem ezt a majdnem kész filmet mutatja, hanem egy tematikus összeállítást a nyers felvételekből.

Honnan tudjuk ezt? Onnan, hogy a levetített anyagról részletes *Jegyzék* készült, és ennek egy példányát átadták az íróknak is, aki pedig – mint mindent – ezt is elvette.¹⁰ Ez a *Jegyzék* (a filmgyártásban megszokott németes néven) snittlista, azaz minden egyes elkészült beállítást tartalmaz, rövid leírással és a képsík (plán) jelzésével együtt.

Mielőtt a *Jegyzék* tartalmát elemeznénk, gondoljunk bele a helyzet lélektanába. Óriási visszalépés történik. A jelek szerint a pótfelvételek ugyan elkészültek (bekevertek a jegyzékbe is), de nem oldották meg a problémát, a rendező/producer továbbra is elégedetlen maradt. A *Pusztá 1934.*, a már majdnem kész film ettől kezdve megszűnik létezni, soha többé nem említi senki. Hasonlatként azt mondhatnám: olyan ez, mintha egy festő a már majdnem teljesen kész monumentális olajfestményét megsemmisítené, és csak a hozzá készült vázlatokat tartaná meg, hogy egy egészen új kompozícióba rendezhesse azokat. A (dokumentum felvételeket is használó) film esetében persze mindez nem a felvett anyag megsemmisítését jelenti, „csak” annyit, hogy a már majdnem kész műalkotást az alkotó megfosztja alkotás státuszától és visszaminősíti részletekké, nyersanyaggá.

Visszatér az alapokhoz. Begyalogolt a zsákutcába, rájött, hogy nincs tovább, és visszament az útelágazáshoz. Ennek a döntésnek a drámájáról nincs levél, nincs napló – ezt a *Jegyzék* létrejöttéből és jellemzőiből tudjuk kikövetkeztetni, összehasonlítva azt a kudarcot vallott *Pusztá 1934.* kultúrfilmmel.

A *Jegyzék* többoldalas gépelt felsorolása témák szerint van csoportosítva:

„I. KÉPEK A PUSZTÁRÓL

II. KÉPEK A VÁSÁRRÓL

III. KÉPEK A FALUBÓL

IV. BIRKANYÍRÁS

V. TEHÉNTRÁGYA MINT TÜZELŐANYAG
VI. CSIKÓSOK TÁNCA”

Nézzük meg közelről a „tűz a faluban” című képanyag leírását:

„637. *Parasztgazda érkezik futva és közli a csikóssal, hogy a villám bevágott a faluban, a csikós, Mihály, ellovagol.*

638. *A gazda valamit utána kiált, aztán eloldja a lovakat.*

639. *A szénaasztag ég.*

640. *A tűzoltófészker ajtaját felrántják, tűzoltók rontanak be és húzzák ki a fecskendőket.*

641. *Égő asztag.*

642. *Egy ház ég.*

643. *A tűzoltók elindulnak.*

644. *A ház ég, sűrű füst gomolyog.*

645. *Égő asztag.*

646. *A tűzoltók jönnek, a falusi gyerekek mögötte...*

659. *Leégett ház a tűz után. Mihály berakta az egyik ablakot, indul és*

660. *...elhozza a másik ablakot. Beilleszti, két asszony segít neki.*

661. *Megerősíti az ablakot és...*

662. *...elbúcsúzik az asszonyoktól. Elmegy.”*

A leírás első mondata már furcsa, hiszen Hölleringék a Hortobágyon nem tudtak hangos filmfelvételt készíteni. (Technikailag ez 1935-ben már lehetséges lett volna, de a költségek eleve kizárták ezt a megoldást. Höllering filmjét utószinkronnal tervezte.) A leírás mégis így szól: *„Parasztgazda érkezik futva és közli a csikóssal, hogy a villám bevágott a faluban”*.

A további képsorok pedig egy *játékfilm* logikájával és izgalmával peregnek. Mintha egy jellem is kirajzolódna: a Mihály nevű csikósé. Ez a játékfilm jelleg ebben a felvett anyagban (és persze különösen a *Pusztá 1934.* kultúrfilmben) csak a mai filmkritikusnak tűnik fel. A dokumentumfilm (német területen a kultúrfilm) első évtizedeiben a filmek tele voltak olyan jelenetekkel és jelenetsorokkal, amelyeket csak játékfilmes módszerekkel lehetett felvenni.

Höllering tehát a *Jegyzékben* világosan látható módon olyan felvételeket készített, melyek egy része a dokumentumfilmhez közelálló tényrögzítő néprajzi film volt, másik része viszont megtervezett és eljátszott jelenet, ahol még egy-egy jellem is kezdett kirajzolódni. Összeköti viszont a kétféle jelenetet az egyformán magas szintű operatőri munka – ez a korabeli néprajzi filmezésben ritka volt.

Honnan tudjuk, hogy a „tűz a faluban” nem egy valóságos falusi tűz megörökítése? Hiszen előfordulhatott, hogy a film forgatása idején kigyulladt valami, és azt az ott lévő filmesek azon nyomban meg is örökítették. De nem ez történt. Höllering *akart* tüzet felvenni a filmhez. Ezért hivatalosan kért a tűzoltóságtól egy tűzoltókocsit, lovakkal és személyzettel a filmfelvételhez, amit költségtérítés ellenében meg is kapott. A felvétel idejére 200 pengő kauciót kellett letennie, hogy a rendezésben esetleg eső kárnak meglegyen a fedezete. A felvétel után a kauciót

viSSzakapta. Mindez hivatalos levelekben nyugtákkal dokumentálva máig megtalálható, olvasható.¹¹

Volt-e dokumentatív értéke egy így megrendelt, megrendezett felvételnek? Okvetlenül volt, és minél kevesebbet szólt bele a rendező, annál több. Ha hagyják őket (és bizonyára hagyták), a tűzoltók úgy vonulnak ki a tűzhöz, ahogy szoktak, úgy készülődnek neki, ahogy szoktak, olyan módszerekkel és azzal a technikával oltják el, ahogy előző héten tették és következő héten tenni fogják.

Bár a *Jegyzék*ben szereplő felvételek közül nagyon sok (például a tűzoltóké is) elveszett, ami fennmaradt (mivel bekerült a *Hortobágy* játékfilmbe) történeti és néprajzi érték, a néprajzi tudományosság így is kezeli.

Az 1934. október végi, november eleji helyzetet tehát úgy foglalhatjuk össze, hogy van egy felvett anyag, amelyet a *Jegyzék* foglal leltárba, látványként és néprajzilag csodálatos, dokumentumértékű felvételekkel. Ezen belül látunk kis történetmagokat, jellemvázlatokat, nincs azonban egy átfogó narratíva, egy nagy történet, mely ezeket összefogná.

Van egy összevágott változat, a *Pusztá 1934.*, ahol ennek a narratívának a hiányát két alkotói eljárás próbálja pótolni: egyrészt, kirajzolódnak bizonyos természeti szimbolikák (hajnal-dél-este, születés-halál), de még erőtlenül és következtlenül. Másrészt, a film befejező részére rátelepszik egy agitatív réteg: a szép és ősi életformát pusztítja a bűnös város és a gonosz kapitalizmus. Nem nehéz észrevenni ennek a vonulatnak az eredetét a néhány évvel korábbi német agitációs filmekben.

Georg Michael Höllering ebben a pillanatban teszi meg a döntő lépést a művésszé válás folyamatában. Harminchét éves múlt. Mint annyiszor ebben a történetben, ezekről a napokról, hetekről sincsen semmi közvetlen dokumentumunk. De az előzményekből és a következményekből kirajzolódik, ami történhetett. Fájdalmas lépés, épp ezért még inkább értékelhető: rájön, hogy amit addig csinált, a majd egy évi erőfeszítés nem hozta meg a végeredményt, az irány rossz volt. El kell dobnia a *Pusztá 1934.*-et, mely legjobb esetben szépen fényképezett epigon film lehetett volna, vissza kell minősítenie nyersanyagká. Meg kell osztania a feladatot, írókat kell maga mellé vennie. Mély lélegzetet vesz: ha már író, akkor legyen a legnagyobb! A legnagyobb magyar író! Móricz Zsigmond!

JEGYZETEK

1. Höllering életéről lásd Szekfű András: Georg Höllering: *Magánkalóz a filmdzsungelben (Portré)*. (2012. márc. 21.) <http://magyar.film.hu/filmhu/magazin/georg-hollering-magankaloz-a-filmdzsungelben.html> Utolsó letöltés: 2013. okt. 27.

2. Dr. – y: *A hortobágyi pusztáról készült a világ legnagyobb kultúrfilmje tízezer méteres felvételben*. Debreczeni Újság, 1934. július 12. 2. A Dr. – y szignót használó szerzőt egyelőre nem sikerült meggyőzően beazonosítani.

3. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, IV.B. 1406/b 118. doboz. A további idézett levelek ugyanitt.

4. A kultúrfilm német eredetű filmszakkifejezés. Az UFA filmtröszt 1918-tól gyártott kultúrfilmeket, köztük néprajzi filmeket is. A kultúrfilmeket ma tudományos-ismeretterjesztő vagy dokumentumfilmnek nevezzük. Jellemző volt még rájuk a szépség kultusza és a művészi fényképezés. Bár főleg rövid kísérőfilmek voltak, a huszas évek közepétől készültek egész estés kultúrfilmek is. A huszas évek végén Höllering cége, az Erdeka is gyártott kultúrfilmeket.

5. A *Hortobágy* filmben végülis gyakorlatilag nincs műtermi jelenet, kivéve talán Jancsi bojtár magyarul és idegen nyelveken is felvett bevezető szövegét, mely a forgatás után, a hangfelvételek idején, Pesten készült.

6. Móricz Zsigmond és a film viszonyát Hamar Péter több művében is elemezte, legutóbb *Móricz Zsigmond művei a filmvésznön* (Nyíregyháza, 2012) címen. Hamar azonban nem foglalkozik a Móricz és Höllering találkozása előtt történetekkel, jelen tanulmányunk tárgyával.

7. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, X.301.9.155-ös iratcsomó.

8. „A Hortobágy állatvilágának csodálatos élete a magyar pusztáról készített monumentális film tükrében”.

Debreczeni Újság, 1934. július 15. vasárnap, 2. Szerző nélkül, feltehetően „Dr. – y” írta ezt is, mint a július 12-i cikket u.o.

9. Dr. – y: *A hortobágyi pusztáról készült a világ legnagyobb kultúrfilmje tízezer méteres felvételen*. Debreczeni Újság 1934. július 12. 2.

10. A *Jegyzék* tanulmányunk írása idején a Móricz-örökösök birtokában volt.

11. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, IV.B. 1406/b 118. doboz.

